

Tijd voor sociale contacten

Tijdbestedingspatronen na de leeftijd van 45 jaar in Canada en Nederland

Jenny De Jong Gierveld, Donna Dosman en Janet Fast¹

Summary

Time for social contacts. Time allocation after the age of 45 in Canada and the Netherlands

The interrelationship between roles of adults aged 45 and over and time allocated to social integration through social leisure activities and volunteer work is investigated in this study. Data were drawn from Canada and Dutch time use surveys conducted in 1998 and 2000 respectively. Multivariate analyses indicated that in addition to work status, it is age, educational level and especially partner status that are important determinants of how older adults in the two countries have allocated their time among competing activities. In using a typology of living arrangements the social integrative function of mid-life and older women for the couple's social activities is illustrated in time allocated to social leisure activities and volunteer work.

1. Inleiding

Sociale integratie wordt in het algemeen beschouwd als de mate waarin individuele levens zijn verbonden met de levens van anderen. Zo ontmoeten mensen allerlei collega's, klanten en anderen via de werksituatie. De dagelijkse gesprekjes en de soms diepgaandere discussies binnen deze kring van relevante anderen, maakt dat velen een gevoel van saamhorigheid binnen de werkomgeving ervaren en dit kan weer van invloed zijn op het algemene gevoel van verbondenheid dat mensen ontwikkelen in hun leven (Ajrouch, Blandon & Antonucci, 2005). Van groot belang voor sociale integratie en verbondenheid is de band met de partner. Een kwalitatief goede band met de partner kan de wens tot intimiteit vervullen en resulteren in emotionele verbondenheid. Via de partner komt men in aanraking met nieuwe familieleden en via eventuele kinderen komt men door de school en clubs van de kinderen in contact met niet-familieleden. De rol van partner en van ouder biedt mogelijkheden voor het uitbreiden van het persoonlijke netwerk van belangrijke contacten met anderen. Zo blijken de netwerken van mensen met een partner gemiddeld groter te zijn dan de netwerken van mensen zonder partner (Dykstra & de Jong Gierveld, 1999; Pinquart & Sörensen, 2001; van Tilburg & de Jong Gierveld, 2007).

De betekenis van de partnerrelatie is sterk verschillend voor mannen en vrouwen. Veel mannen zijn voor hun sociale en emotionele ondersteuning afhankelijk van hun partners. Vrouwen zijn door opvoeding en levenservaring meer gericht op complexe affectieve behoeften, waarbij een exclusieve partnerrelatie niet voldoende is, maar een breder netwerk van contacten wordt geprefereerd (Chodorow, 1978). Hoewel er verschillen zijn naar sekse in de preferenties en de realisering van relaties met anderen, kunnen we stellen dat de rollen die men in de samenleving vervult, bijvoorbeeld in het werk, als partner, als ouder, als lid van een bepaalde gemeenschap, in grote lijnen bepalend zijn voor de omvang en kwaliteit van het sociale netwerk. Na de leeftijd van ongeveer 45 jaar worden mensen geconfronteerd met allerlei veranderingen in het leven en in de rollen, die voor hen het prominentst zijn. Kinderen vragen met het opgroeien minder continue aandacht en na zekere tijd komt de fase dat kinderen het ouderlijk huis verlaten om elders te studeren, te werken of een zelfstandig leven te starten. Mensen bereiden zich voor op een leven waarin minder arbeidsuren en (vroegtijdige) pensionering aan de orde zijn. Een en ander houdt in dat de rollen die mensen vervullen minder worden (na pensionering bijvoorbeeld) of van inhoud veranderen (zorg voor kleinkinderen vergt als regel minder gebondenheid dan zorg voor kinderen). De vraag is of op dat moment de wegen naar het onderhouden van sociale contacten ook veranderen.

Verskillende auteurs hebben aandacht geschonken aan het verschijnsel dat met toenemende leeftijd de banden met kinderen in belang toenemen, maar de contacten met vrienden en kennissen meer en meer gekenmerkt zouden worden door afstandelijkheid (Carstensen, 1995). Anderzijds zijn gegevens bekend waaruit blijkt dat het verlies van contacten met vrienden omkeerbaar is: een deel van de oudere mensen investeert in nieuwe vriendschappen (Stevens, Martina & Westerhof, 2006), anderen verdiepen reeds lang bestaande vriendschappen (de Jong Gierveld & Perlman, 2006), nog weer anderen raken betrokken bij het werk van verenigingen en organisaties, waar zij een deel van hun vrije tijd met anderen doorbrengen of dragen hun steentje bij aan het welbevinden van anderen door vrijwilligerswerk. Het is aangetoond dat activiteiten binnen het kader van organisaties en vrijwilligerswerk belangrijke hulpmiddelen vormen voor het aangaan en onderhouden van sociale relaties met anderen (van Tilburg, de Jong Gierveld, Lecchini & Marsiglia, 1998) en voor het algemeen welbevinden (Brown, Consedine & Magai, 2005; Väänänen, Buunk, Kivimäki, Pentti & Vahtera, 2005). Mensen tussen 55 en 75 jaar oud lijken in een optimale positie te verkeren om hun sociale netwerk op peil te houden of uit te breiden: de meeste mensen van deze leeftijd zijn in redelijk goede gezondheid, velen zijn niet meer actief op de arbeidsmarkt of werken nog slechts parttime, terwijl de eventueel aanwezige kinderen min of meer onafhankelijk zijn.

In dit artikel zullen we nagaan hoeveel tijd mensen van 45 jaar en ouder besteden aan het onderhouden van sociale contacten. We richten ons daarbij op die contacten die vrijwillig worden aangegaan en gericht zijn op de uitwisseling van positieve interacties. Met andere woorden, in deze studie zijn we gericht op contacten met leden van het bredere sociale netwerk, voorzover die zich afspelen binnen de sfeer van de vrijetijdsbesteding en het vrijwilligerswerk. We nemen expliciet ook het vrijwilligerswerk mee in deze studie, omdat is aangetoond dat dit een belangrijke weg tot sociale integratie vormt, niet alleen voor degenen die 'cliënt' zijn van de vrijwilli-

gers, maar ook voor de vrijwilligers zelf (Broese van Groenou, 2007; Wheeler, Gorey & Greenblatt, 1998). Omdat de inzet voor sociale contacten kan verschillen voor mensen met en zonder baan, voor mannen en vrouwen, voor mensen met en zonder partner, en ook kan verschillen binnen partnerrelaties, zullen we aan deze factoren expliciet aandacht besteden.

Aanvullend zullen we in deze bijdrage een internationaal vergelijkend perspectief hanteren en de tijdbestedingspatronen in Nederland vergelijken met die in Canada. Beide landen zijn vergelijkbaar in de zin dat overheden zich inspannen een zekere mate van sociale participatie van de ouder wordende bevolking te verzekeren. Anderzijds verschillen beide landen in de vormgeving van het socialezekerheidsstelsel in het algemeen en het pensioenstelsel in het bijzonder, zoals we later in deze bijdrage nog zullen uitwerken. We zullen nagaan in hoeverre een minder genereus socialezekerheidsstelsel mensen uitnodigt zich meer actief in te zetten voor hulp en steun aan mensen in hun omgeving en voor vrijwilligersbezigheden.²

We formuleren de volgende onderzoeksvragen: (1) Hoeveel tijd besteden mensen van 45 jaar en ouder aan sociale vrijetijdsactiviteiten en aan vrijwilligerswerk? (2) In welke mate wordt deze tijdbesteding beïnvloed door leeftijd, opleidingsniveau en arbeidsmarktpositie, sekse en de aan- of afwezigheid van een partnerrelatie? (3) Is deze tijdbesteding en zijn de verklaringen voor meer versus minder intense tijdsinvestering gelijk voor Canada en Nederland? Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen maken we gebruik van de data van Canadese en Nederlandse mannen en vrouwen van 45 jaar en ouder die hebben meegewerkt aan de Tijdsbudgetonderzoeken in Canada en Nederland.

2. Onderzoekskader

2.1 Integratie via sociale vrijetijdsactiviteiten en vrijwilligerswerk; leeftijd, opleidingsniveau en arbeidsstatus

Door tijd en energie te steken in vrijwilligerswerk in verschillende typen organisaties kan men nieuwe kennissen opdoen en vriendschappen sluiten. De meeste vrijwilligers starten deze activiteiten met het doel om ondersteuning te bieden aan (leden van) een bepaalde groep, zoals religieuze genootschappen, scoutingclubs, sportclubs, ondersteunende gehandicaptenzorg en dergelijke. In andere gevallen, zoals na een verhuizing naar een andere buurt of stad, zal men het vrijwilligerswerk oppakken om met andere mensen in contact te komen. Duidelijk is dat vrijwilligerswerk kan leiden tot het krijgen van nieuwe kennissen en vrienden en op die manier een degelijke basis legt voor bredere sociale integratie in de samenleving waarvan men deel uitmaakt (Bekkers, 2000; Broese van Groenou, 2007; Brown e.a., 2005; van Tilburg e.a., 1998; Väänänen e.a., 2005).

Sociale integratie van oudere mensen staat centraal in de socialemotionele selectiviteitstheorie, waarin de prioritering van wensen voor sociale contacten gekoppeld wordt aan de verwachtingen betreffende de tijdshorizon van mensen (Carstensen, 1995). Wanneer de tijdshorizon als beperkt wordt ingeschat, zoals het geval zou kunnen zijn bij een deel van de oudere

mensen, dan zouden de wensen voor sociale contacten zich vooral beperken tot vertrouwde relaties in het huwelijk en de naaste familie. Andere onderzoekers benadrukken dat contacten met vrienden eveneens van cruciaal belang zijn voor het sociale welbevinden van oudere mensen (de Jong Gierveld e.a., 2006). Dykstra (1990) heeft aangetoond dat oudere mensen met een hoog aandeel familieleden in het sociale netwerk gemiddeld eenzamer zijn dan leeftijdgenoten met een gevarieerder sociaal netwerk; vrienden, collega's, burens en kennissen leveren een speciale vorm van bescherming tegen eenzaamheid. Deze contacten met niet-familieleden zijn niet simpelweg aanwezig, maar moeten bewust worden aangegaan en onderhouden. Dit vergt dat men vrije tijd inruimt om verschillende zaken gemeenschappelijk te ondernemen; via sociale vrijetijdsactiviteiten worden banden tussen individuen gecreëerd en bestendig.

We beschouwen de hoeveelheid vrije tijd die men reserveert voor sociale contacten en vrijwilligerswerk als uitkomsten van een beslissingsproces, waarin algemene ideeën over de vormgeving van het leven zijn betrokken. Uiteraard is de tijd die mensen voor deze sociale contacten uittrekken afhankelijk van de tijd die nodig is voor werk en zorgtaken en daarmee sterk gebonden aan de verschillende fasen in de levensloop. Transitie in de levensloop die de tijdbestedingspatronen direct raken, zijn onder andere de start van een gezin, het uit huis gaan van kinderen en pensionering. Na de leeftijd van 45 jaar zijn vooral de processen van uit huis gaan en van (vervroegde) pensionering aan de orde. Duitse mensen van 40 jaar en ouder, gevraagd naar hun verwachtingen inzake tijdsbesteding voor de toekomst, antwoordden in de helft van de gevallen dat zij hoopten op meer vrij te besteden tijd, speciaal op tijd voor reizen, hobby's en sport. Een op de acht noemde de mogelijkheden voor meer sociale contacten met familie en vrienden (Timmer, 2000). Een studie van Ginn en Fast (2006), waarin mensen van 50 tot 69 jaar uit negentien Europese landen en Canada werden vergeleken, toonde aan dat iets meer dan de helft van de ondervraagde mannen en vrouwen meer tijd wilde reserveren voor hun familie; ongeveer 40%, vooral vrouwen, wenste meer tijd voor contacten met vrienden. Anderzijds stelde Chambré (1984) dat mensen die de arbeidsmarkt hebben verlaten zich, als compensatie voor het verlies van deze activiteiten, intensief zullen bezighouden met vrijwilligerswerk. We verwachten dan dat mensen van 45 jaar en ouder die niet (meer) actief zijn op de arbeidsmarkt meer tijd zullen besteden aan sociale activiteiten en vrijwilligerswerk dan hun leeftijdgenoten die nog beroepsmatig werkzaam zijn. Op hogere leeftijd, we spreken dan over de oudste ouderen, zal de tijd die besteed wordt aan sociale activiteiten en vrijwilligerswerk weer afnemen, als gevolg van afnemende krachten en handicaps (Fast & de Jong Gierveld, te verschijnen).

Knulst en Van Eijck (2003) stelden dat oudere mensen die zijn gesocialiseerd in een periode dat het verrichten van vrijwilligerswerk werd beschouwd als vast onderdeel van het dagelijkse, religieus geïnspireerde leven een substantiële deel van hun tijd zullen reserveren voor vrijwilligerswerk dan leden van jongere generaties (zie ook Van den Broek & Breedveld, 2004). Zo hebben Droogelever Fortuijn en Van der Meer (2006) aangetoond dat vrijwilligerswerk een continue betrokkenheid inhoudt. Men zou dan kunnen verwachten dat de oudste cohorten van mensen meer tijd zullen investeren in vrijwilligerswerk dan mensen uit de jongere leeftijdsgroepen. We zullen bezien welke van de twee verwachtingen – de leeftijdshypothese dan wel de cohorthypothese – het beste wordt onderbouwd door de data die wij hier analyseren.

Onderzoeksgegevens geven geen eenduidig uitsluitsel over de betekenis van opleidingsniveau voor de inzet voor sociale activiteiten en vrijwilligerswerk. Enerzijds wordt gesteld dat mensen met een lager opleidingsniveau meer tijd investeren in vrijwilligerswerk omdat zij in de praktijk van alledag direct geconfronteerd worden met de vraag vanuit de samenleving naar steun en hulp voor bepaalde groepen mensen. Anderzijds wordt gesteld dat juist de hoger opgeleide mensen veelvuldig worden gevraagd hun sociale netwerken en speciale expertise in te zetten en lid te worden van besturen van vrijwilligersorganisaties. Om deze redenen verwachten we dat zowel lager opgeleide als hoog opgeleide mensen meer tijd beschikbaar zullen stellen voor vrijwilligerswerk dan mensen met opleidingen op het middenniveau.

2.2 Integratie via sociale vrijetijdsactiviteiten en vrijwilligerswerk; sekse en partnerstatus

Vrouwen en mannen zijn gesocialiseerd tot verschillende sociale rollen. Volgens Josselson (1996) zijn sociale contacten voor beiden belangrijk en worden sociale contacten ook volgens dezelfde relationele criteria geëvalueerd, maar zijn vrouwen gericht op het onderhouden van een breed patroon van sociale relaties: emotioneel intieme contacten en een netwerk van vriendinnen. We verwachten dat vrouwen meer tijd zullen besteden aan sociale activiteiten dan mannen.

Tijdbestedingskeuzes worden niet in een sociaal vacuüm gemaakt; in dit beslissingsproces spelen allerlei personen en factoren uit de sociale omgeving een rol. Voor mensen die alleen wonen is het onderhouden van contacten buitenshuis een levensnoodzaak. We verwachten dat mensen zonder partner meer tijd zullen uittrekken voor sociale activiteiten dan mannen en vrouwen met een partner. Voor mensen met partners is afstemming van tijdbestedingspatronen noodzakelijk, gegeven de onderlinge verdeling van werk- en zorgtaken. In dit verband dient in de beschouwing te worden genomen dat vrouwen in een partnerrelatie als regel de initiatiefnemers zijn voor de contacten met familie- en niet-familieleden (Kalmijn, 2002). We verwachten dat mannen met vrouwelijke partners meer uren zullen besteden aan sociale activiteiten dan mannen zonder partners. Dit is speciaal het geval voor een niet-werkende man met een niet-werkende vrouw (beide partners zonder werkrestricties) in vergelijking tot niet-werkende mannen met een werkende vrouw.

2.3 Integratie via sociale vrijetijdsactiviteiten en vrijwilligerswerk; verschillen tussen Canada en Nederland

Wanneer we in dit artikel de mensen van 45 jaar en ouder vergelijken in Canada en in Nederland, dan vergelijken we mensen in landen die in een groot aantal aspecten op elkaar lijken, zoals het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking (in US \$: Canada 28.310, Nederland 32.130) en de omvang van de werkloosheid (in procenten van de totale arbeidsmarkt: Canada 7, Nederland 4; gegevens afkomstig van de World Bank.org/data statistics, 2004). Wat betreft de vergrijzing van de bevolking maken beide landen een vergelijkbare ontwikkeling door voor het aandeel 65-plussers in de bevolking (13,0 in Canada en 13,9 in

Nederland), het aandeel 65-plussers dat is opgenomen in een institutie (7,5 in Canada, 8,8 in Nederland), het aandeel mensen dat als gehandicapt wordt beschouwd (12,4 in Canada en 11 in Nederland) en het aandeel mensen dat op langdurige zorg is aangewezen (4,2 in Canada, 4,3 in Nederland).

Er zijn echter ook verschillen die een onderlinge vergelijking interessant maken; het gaat onder meer om het stelsel van (vroeg-)pensionering en sociale zekerheid. Canada wordt gekenmerkt als een 'liberaal' land en Nederland als een 'conservatief-corporatistisch' land (Esping-Andersen, 1999). In eerstgenoemde type landen ontbreekt als regel een expliciete route voor vervroegde uittreding uit de arbeidsmarkt. Zo is in Canada vervroegde uittreding mogelijk, maar zonder aangepaste pensioenregelingen. Voor een deel van de Canadese mensen worden aangepaste regelingen aangeboden in het kader van reorganisatie van bedrijven. Voor anderen komt vroegtijdige pensionering in onvrijwillige vorm voor ten gevolge van ziekte en verlies van baan. Dit maakt dat onder mensen in Canada, in de leeftijdsgroep van 55 tot 64 jaar, een hoger percentage onder de armoedegrens valt dan onder de 65-plussers (Cheal & Kampen, 1998). In 'conservatief-corporatistische' landen zijn paden voor vervroegde pensionering uitgezet, in combinatie met financiële regelingen voor betrokkenen (Ginn e.a., 2006; de Vroom & Guillemard, 2002). We verwachten dat mensen met goede financiële regelingen voor vervroegde uittreding zoals in Nederland meer geld beschikbaar hebben voor sociale activiteiten en meer tijd per week zullen overhouden om te investeren in vrijwilligerswerk dan mensen in Canada.

Een ander opmerkelijk verschil betreft het percentage van het bruto nationaal product dat per hoofd van de bevolking wordt uitgegeven aan formele zorg, vooral aan langetermijnzorg: 1,08% in Canada naast 2,70% in Nederland. Gelet op het achterblijven van publieke gelden voor formele zorg in Canada, verwachten we dat aldaar een groter beroep zal worden gedaan op informele ondersteuning vanuit de lokale gemeenschap. Dit kan inhouden dat mannen en vrouwen, zowel in de midden- als in de hogere leeftijdsgroepen, zich intensiever inzetten voor hulp aan derden en voor het gaande houden van het maatschappelijke gebeuren via vrijwilligerswerk. Op basis van deze landenverschillen verwachten we dat Canadese mannen en vrouwen vaker hun steentje moeten bijdragen aan de garantie van langetermijnzorg.

De gegevens van ons onderzoek wijzen uit dat een hoger percentage vrouwen in Canada actief is op de arbeidsmarkt dan in Nederland; onder vrouwen van 55-64 jaar zien we respectievelijk 32% en 26% in betaalde arbeid. De cijfers van tabel 1 laten ook zien dat het gemiddelde aantal uren betaalde arbeid per dag voor Nederlandse vrouwen van 45 jaar en ouder substantieel lager ligt dan dat van de vergelijkbare vrouwen in Canada. We verwachten daarom dat Nederlandse vrouwen gemiddeld meer vrije tijd beschikbaar hebben voor sociale vrijetijdsactiviteiten en vrijwilligerswerk dan vrouwen in Canada en dan mannen in beide landen.

Om na te gaan in hoeverre de hier aangegeven verschillen tussen mannen en vrouwen in Canada en Nederland doorwerken in de vrijetijdbestedingspatronen zullen we in de hierna volgende analyses steeds deze vier groepen afzonderlijk bezien. Omdat we hebben aangegeven dat we verschillende tijdbestedingspatronen verwachten voor mannen en vrouwen, voor werkenden en niet (meer) werkenden en voor mensen met een partner en zonder partner, zullen we in de analyses tevens een daarop toegesneden typologie hanteren.

3. Onderzoeksopzet

3.1 Data

Gegevens voor deze studie zijn voor de Canadese mannen en vrouwen afkomstig van de 'General Social Survey: tijdbestedingsonderzoek' (Statistics Canada, 1998). Alle respondenten werd gevraagd voor een aangegeven dag een 24-uurs dagboek bij te houden inzake de tijd besteed aan specifieke activiteiten. Aanvullend werd gevraagd naar een aantal sociaaldemografische kenmerken van de respondenten. De steekproef was gebaseerd op een 'random digit dialing'; de interviews werden telefonisch afgenomen. Mensen in de noordelijke gebieden, wonend in instituties en mensen zonder telefoon werden van het onderzoek uitgesloten. De data werden in de loop van het jaar verzameld, om varianten in tijdsbesteding onder andere per seizoen te kunnen lokaliseren. Uit de gehele steekproef werd de subgroep van 4113 respondenten van 45 jaar en ouder geselecteerd.

De gegevens voor Nederland zijn afkomstig van het Tijdbestedingsonderzoek (TBO), dat in 2000 werd afgenomen door het Sociaal en Cultureel Planbureau. Dit onderzoek is gebaseerd op 24-uurs dagboeken die over een periode van zeven aansluitende dagen werden bijgehouden. Om de gegevens vergelijkbaar te maken met die van Canada, werd van elke respondent at random één van de zeven onderzochte dagen gekozen en gebruikt in de vergelijkende analyses voor deze studie. Van de gehele steekproef hebben we de subgroep van 805 mensen van 45 jaar en ouder in de internationale vergelijking betrokken.

We hebben voor Canada en Nederland geopteerd voor het gebruik van de cross-nationaal geharmoniseerde data uit de Multinational Time Use Study (MTUS), waarbij alle variabelen die wij nodig hebben, zijn gehercodeerd tot een optimaal vergelijkbare set van basisgegevens. De laatste gegevens die, tijdens onze analyses, waren opgenomen in MTUS, zijn de Canadese gegevens uit het jaar 1998 en de Nederlandse gegevens van TBO-2000 (Gauthier, Gershuny & Fisher, 2003).

3.2 Meetinstrumenten

De afhankelijke variabelen zijn de uren die in de dagboeken zijn toebedeeld aan bepaalde met naam genoemde activiteiten. Onder *tijd besteed aan sociale vrijetijdsactiviteiten* werden de uren samengebracht die op de dag van onderzoek werden besteed aan deelname aan clubs, verenigingen en organisaties, het ontmoeten van anderen in een restaurant of café, het bezoeken en ontvangen van vrienden, kennissen en anderen en de daaraan verbonden reistijden.

De tijd besteed aan vrijwilligerswerk omvat participatie in en ondersteuning van organisaties, zoals een politieke partij, jeugdorganisaties, sportorganisaties, activiteiten binnen het verband van de kerk of een andere religieuze organisatie en de daaraan verbonden reistijden.

De tijd besteed aan betaalde werkzaamheden, een van de onafhankelijke variabelen in deze studie, omvat alle uren die aan deze werkzaamheden zijn besteed, evenals de reistijden van en naar het werk. De ondervraagden werden gecategoriseerd als werkend of niet-werkend op het

moment van ondervraging, op basis van de eigen rapportage over hun hoofdactiviteiten. De ondervraagden hebben de gegevens over het werkend of niet-werkend zijn ook gerapporteerd over hun partner, indien aanwezig.

Leeftijd van de ondervraagden werd genoteerd in tienjaars categorieën: 45-54 jaar, 55-64 jaar, 65-74 jaar en 75 jaar of ouder.

Opleidingsniveaus van de ondervraagden werden in de MTUS-data geharmoniseerd aangeleverd; wij hebben een indeling in drie niveaus van lager-, midden- en hoger- opgeleiden gehanteerd.

Partner-, in combinatie met arbeidsmarktstatus. Omdat we in deze studie mannen en vrouwen met en zonder partner wilden vergelijken en omdat we tevens de arbeidsmarktpositie van de ondervraagden en hun eventuele partners wilden meenemen als onafhankelijke variabele, hebben we een typologie ontwikkeld waarin deze criteria zijn samengebracht. Voor de mensen zonder partner resulteerde dat in twee mogelijke combinaties: (1) zonder partner, in betaald werk en (2) zonder partner, niet in betaald werk. Voor mensen met een partner hebben we de volgende vier combinaties meegenomen in de typologie: (1) beide partners in betaald werk, (2) beide partners niet in betaald werk, (3) ondervraagde heeft betaald werk en de partner niet, (4) ondervraagde niet in betaald werk, partner wel in betaald werk.

In de analyses hebben we de dag van de week meegenomen als controlevariabele waarin we verder niet inhoudelijk geïnteresseerd zijn.

3.3 Onderzoeksprocedure

We beginnen met de presentatie van descriptieve gegevens over mannen en vrouwen van 45 jaar en ouder in de beide landen van onderzoek. Vervolgens analyseren we de tijdbestedingspatronen voor sociale vrijetijdsactiviteiten en voor vrijwilligerswerk, rekening houdend met partnerstatus zoals neergelegd in de typologie, opnieuw afzonderlijk voor mannen en vrouwen in Canada en Nederland. Daarna volgt een multivariate analyse, waarbij gebruik wordt gemaakt van Multi-pele Classificatie Analyse (MCA) om nader zicht te verkrijgen op de betekenis van partnerstatus en positie op de arbeidsmarkt voor de tijd besteed aan sociale activiteiten, respectievelijk vrijwilligerswerk. Daarbij zullen de andere onafhankelijke variabelen leeftijd, opleidingsniveau en weekdag tegelijkertijd in de analyses worden betrokken. De resultaten van de MCA worden gepresenteerd in de vorm van aangepaste gemiddelden voor elk van de categorieën van een variabele; deze gemiddelden zijn niet de waargenomen gemiddelden, maar de gemiddelden die men zou kunnen waarnemen als de respectievelijke categorieën alle dezelfde scores zouden hebben op de andere variabelen.

Tabel 1: Beschrijvende gegevens van de steekproeven van Canadese en Nederlandse respondenten van 45 jaar en ouder

	Canadese mannen (n = 1951)	Canadese vrouwen (n = 2162)	Nederlandse mannen (n = 383)	Nederlandse vrouwen (n = 422)
<i>Gemiddelden</i>				
Aantal uren sociale vrije tijd per dag	1,46	1,69	1,33	1,85
Aantal uren vrijwilligerswerk per dag	0,17	0,18	0,43	0,44
<i>Percentages</i>				
<i>Typologie van leefvormen</i>				
Zonder partner, betaald werk	5,5	4,8	5,7	5,2
Met partner, beide betaald werk	24,7	17,2	24,5	18,2
Met partner, R betaald werk, partner geen betaald werk	21,9	12,6	22,2	4,3
Met partner, R geen betaald werk, partner betaald werk	6,5	11,7	7,0	16,5
Met partner, beide geen betaald werk	32,9	31,8	31,6	25,3
Zonder partner, geen betaald werk	8,5	22,0	9,0	30,5
<i>Leeftijdscohorten</i>				
45-54 jaar	43,2	38,7	39,0	35,9
55-64 jaar	26,5	25,3	28,5	25,5
65-74 jaar	19,2	20,4	23,0	24,8
75-plussers	11,1	15,5	9,4	13,7
<i>Gemiddelden</i>				
Opleidingsniveau (1-3)	2,09	2,24	1,90	1,62
Aantal uren betaald werk per dag	3,71	2,13	3,34	0,91

Bron: MTUS Canada, 1998 & Nederland, 2000

4. Resultaten

4.1 Beschrijvende gegevens

Voor zowel de Canadese als de Nederlandse steekproeven zijn de beschrijvende gegevens opgenomen in tabel 1. Het aandeel vrouwen in de steekproef van beide landen is 53%; wat ongeveer verwacht mocht worden gegeven de hogere levensverwachting van vrouwen dan van mannen. In de Canadese steekproef is 70% van de mannen en 64% van de vrouwen tussen 45 en 64 jaar oud; voor de Nederlandse steekproef zijn de vergelijkbare cijfers 68% voor de mannen en 61% voor de vrouwen.

De gegevens van tabel 1 tonen aan dat het gemiddeld *aantal uren dat per dag wordt doorgebracht in sociale vrijetijdsactiviteiten* significant verschilt tussen mannen en vrouwen: Canadese

mannen besteden hieraan gemiddeld 1,46 uur, Canadese vrouwen gemiddeld 1,69 uur, Nederlandse mannen gemiddeld 1,33 uur en Nederlandse vrouwen 1,85 uur (Anova met post hoc Waller-Duncan tests: $F = 8,300$, $df=3$, $p < 0,000$). In beide landen besteden vrouwen gemiddeld meer tijd aan sociale vrijetijdsactiviteiten dan mannen; dit past binnen de specifieke rol van vrouwen in het onderhouden van sociale contacten en stemt overeen met onze verwach-

Tabel 2: Aantal uren sociale vrije tijd en vrijwilligerswerk per dag naar typologie van leefvormen; 45-plussers in Canada (1998) en in Nederland (2000)

	Canadese mannen	Canadese vrouwen	Nederlandse mannen	Nederlandse vrouwen
<i>Aantal uren sociale vrije tijd per dag</i>				
Zonder partner, betaald werk	1,89	1,53	1,76	2,94
Met partner, beide betaald werk	1,05	1,31	1,27	1,62
Met partner, R betaald werk, partner geen betaald werk	1,45	1,30	0,76	2,13
Met partner, R geen betaald werk, partner betaald werk	1,54	1,79	0,93	1,84
Met partner, beide geen betaald werk	1,58	1,80	1,66	1,79
Zonder partner, geen betaald werk	1,81	2,03	1,77	1,81
Totaal	1,46	1,69	1,33	1,85
<i>Aantal uren vrijwilligerswerk per dag</i>				
Zonder partner, betaald werk	0,07	0,07	0,15	0,07
Met partner, beide betaald werk	0,09	0,17	0,30	0,54
Met partner, R betaald werk, partner geen betaald werk	0,13	0,17	0,32	0,06
Met partner, R geen betaald werk, partner betaald werk	0,23	0,24	0,56	0,54
Met partner, beide geen betaald werk	0,25	0,15	0,67	0,32
Zonder partner, geen betaald werk	0,16	0,20	0,22	0,55
Totaal	0,17	0,18	0,43	0,44

Bron: MTUS Canada, 1998 & Nederland, 2000

tingen ter zake.

Het *aantal uren dat gemiddeld per dag besteed wordt aan vrijwilligerswerk* loopt van 0,17 voor Canadese mannen en 0,18 voor Canadese vrouwen, tot 0,43 voor de Nederlandse mannen en 0,44 voor de Nederlandse vrouwen. Daarmee blijkt de tijd die wordt ingeruimd voor vrijwilligerswerk significant hoger te liggen voor Nederlandse mannen en vrouwen dan voor hun leeftijdgenoten in Canada (Anova met post hoc Waller-Duncan tests: $F = 19,794$, $df=3$, $p < 0,000$).³ Deze uitkomst stemt niet overeen met onze verwachting dat Canadese respondenten gemiddeld meer inzet in vrijwilligerswerk zouden vertonen, omdat het formele zorgstelsel in Canada achterblijft bij dat in Nederland.

In beide steekproeven blijken mannen vaker betrokken te zijn bij een partnerrelatie dan vrouwen; dit hangt samen met de verschillen tussen mannen en vrouwen in gemiddelde levensverwachting, in leeftijd bij het aangaan van het eerste huwelijk en in kansen om na echtscheiding of verweduwing een nieuwe partnerrelatie aan te gaan.

4.2 Bivariate analyses

Aantal uren besteed aan sociale vrijetijdsactiviteiten en de typologie van leefvormen

Het eerste deel van tabel 2 geeft het gemiddeld aantal uren weer dat per dag wordt besteed aan sociale vrijetijdsactiviteiten voor elk van de categorieën van de leefvormtypologie en afzonderlijk voor de mannen en vrouwen in beide landen. De bivariate analyses wijzen uit dat het gemiddelde aantal uren dat aan deze activiteiten wordt besteed significant verschillend is voor de diverse categorieën van leefvormen; dit geldt voor respectievelijk Canadese mannen en vrouwen en voor Nederlandse mannen ($F_{Ca\text{ mannen}}=6,596$, $df=5$, $p<0,000$; $F_{Ca\text{ vrouwen}}=7,626$, $df=5$, $p<0,000$; $F_{Nl\text{ mannen}}=2,292$, $df=5$, $p<.05$; $F_{Nl\text{ vrouwen}}=1,033$, $df=5$, $n.s.$). Het hoogste aantal uren voor sociale vrijetijdsactiviteiten zien we onder de Canadese werkende mannen zonder partners (1,89) en onder Canadese niet (meer) werkende vrouwen zonder partners (2,03). Het hoge aantal uren in deze activiteiten dat we aantreffen onder werkende Nederlandse vrouwen zonder partners (2,94) verschilt echter niet significant van het aantal uren dat andere Nederlandse vrouwen hieraan besteden; het feit dat deze verschillen niet significant zijn kan liggen aan de lage N voor deze categorie van respondenten.

Aantal uren per dag besteed aan vrijwilligerswerk en de typologie van leefvormen

De bivariate analyses wijzen uit dat de samenhang tussen aantal uren vrijwilligerswerk en de typologie van leefvormen uitsluitend significant is voor de Canadese mannen, waarbij de werkende mannen zonder partners het minste aantal uren besteden aan vrijwilligerswerk (0,07) en de niet (meer) werkende mannen met partners het hoogste aantal uren (respectievelijk 0,23 en 0,25) ($F_{Ca\text{ mannen}}=2,879$, $df=5$, $p<0,05$; $F_{Ca\text{ vrouwen}}=0,998$, $df=5$, $n.s.$; $F_{Nl\text{ mannen}}=1,476$, $df=5$, $n.s.$; $F_{Nl\text{ vrouwen}}=1,144$, $df=5$, $n.s.$).

4.3 Multivariate analyses

Factoren die de mate van sociale vrijetijdsactiviteiten verklaren

Multiple Classificatie Analyses (MCA) zijn gebruikt om na te gaan in hoeverre de typologie van leefvormen, leeftijd, opleidingsniveau en dag van de week bijdragen aan de verklaring van de variantie in uren besteed aan sociale vrijetijdsactiviteiten en vrijwilligerswerk voor mensen van 45 jaar en ouder in Canada en Nederland.

Tabel 3 toont dat de typologie, leeftijd, opleidingsniveau en dag van de week samen 10%, 5%, 17% and 10% verklaren van de variaties in tijdsbesteding aan deze activiteiten voor respectievelijk Canadese mannen, Canadese vrouwen, Nederlandse mannen en Nederlandse vrouwen. Wanneer we hier de Canadese en de Nederlandse respondenten vergelijken, moet steeds

Tabel 3: Resultaten van ANOVA/MCA analyses op het aantal uren sociale vrije tijd per dag; 45-plussers in Canada en Nederland

	Canadese mannen		Canadese vrouwen		Nederlandse mannen		Nederlandse vrouwen	
	Gem. ^a	F	Gem. ^a	F	Gem. ^a	F	Gem. ^a	F
<i>Typologie van leefvormen</i>		5,884**		7,313**		1,068		0,773
Zonder partner, betaald werk	1,83		1,42		1,63		2,67	
Met partner, beide betaald werk	1,05		1,22		1,29		1,59	
Met partner, R betaald werk, partner geen betaald werk	1,37		1,20		0,93		2,09	
Met partner, R geen betaald werk, partner betaald werk	1,54		1,68		0,95		1,75	
Met partner, beide geen betaald werk	1,63		1,84		1,55		1,80	
Zonder partner, geen betaald werk	1,89		2,19		1,78		1,93	
<i>Leeftijdscohorten</i>		1,668		3,483*		0,592		1,949
45-54 years	1,44		1,79		1,22		1,86	
55-64	1,61		1,84		1,47		2,11	
65-74	1,37		1,60		1,46		1,96	
75 >	1,30		1,33		1,06		1,13	
<i>Opleidingsniveau</i>		1,234		0,366		0,988		0,835
Laag	1,50		1,68		1,22		1,92	
Midden	1,32		1,63		1,24		1,57	
Hoog	1,48		1,73		1,55		1,98	
<i>Dag van de week</i>		28,243**		8,105**		9,924**		4,666**
Zondag	2,36		2,27		3,01		2,65	
Maandag	1,21		1,40		0,77		1,29	
Dinsdag	0,97		1,60		0,80		1,37	
Woensdag	1,08		1,40		0,92		1,51	
Donderdag	1,00		1,55		0,87		1,49	
Vrijdag	1,29		1,64		1,03		1,88	
Zaterdag	2,35		2,04		2,52		3,06	
<i>N</i>		1951		2162		383		422
Gemiddeld aantal uren sociale vrije tijd per dag ('grand mean')		1,46		1,69		1,33		1,85
<i>R²</i>		0,10		0,05		0,17		0,10

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$ ^a Gemiddelde gecorrigeerd voor de andere onafhankelijke variabelen.

BRON: MTUS Canada, 1998 & Nederland, 2000

voor ogen worden gehouden dat er grote verschillen zijn in steekproefomvang tussen de twee landen, waardoor soms substantiële bijdragen van onafhankelijke variabelen toch niet significant blijken te zijn (zie bijvoorbeeld typologie en leeftijd) voor de Nederlandse respondenten.

De resultaten van de analyses wijzen allereerst uit dat het verwachte rechtlijnige verband tussen werken en niet-werken enerzijds en tijd besteed aan sociale vrijetijdsactiviteiten en vrijwilligerswerk anderzijds niet gevonden wordt; de samenhang ligt genuanceerder en hier kan de typologie ons inzicht aanzienlijk verrijken. Zo blijkt dat niet (meer) werkende mensen zonder partner in drie van de vier onderzoeksgroepen een toppositie innemen inzake uren besteed aan sociale vrijetijdsactiviteiten: 1,89 uur gemiddeld per dag voor Canadese mannen, 2,19 uur per dag voor Canadese vrouwen en 1,78 uur voor Nederlandse mannen. De werkende mensen zonder partners onder de Canadese en Nederlandse mannen nemen echter een goede tweede positie in op het gebied van sociale vrijetijdsactiviteiten. Deze uitkomsten stemmen overeen met onze verwachtingen ter zake van de betekenis van de partnerrelatie in combinatie met werkstatus. Voor de Nederlandse vrouwen ligt de zaak weer anders: werkende vrouwen zonder partners vormen hier de categorie die de meeste tijd besteedt aan sociale vrijetijdsactiviteiten, met de niet (meer) werkende vrouwen zonder partners in tweede positie (2,67 versus 1,93 uur per dag geïnvesteerd in deze activiteiten).

Mannen en vrouwen met partners lopen achteraan als het gaat om het aantal uren sociale vrijetijdsactiviteiten. Maar ook binnen deze groep zijn verschillen te herkennen. Zoals we hebben verwacht, toont tabel 3 dat niet (meer) werkende mannen met werkende partners in vergelijking met hun leeftijdgenoten met niet (meer) werkende partners minder uren investeren in deze activiteiten (voor Canadese mannen zijn de cijfers respectievelijk 1,54 naast 1,63 en voor de Nederlandse mannen 0,95 uur naast 1,55 uur). Dit betekent dat niet werkende mannen met een niet werkende partner – beiden dus niet werkend – meer tijd investeren in sociale vrijetijdsactiviteiten dan niet werkende mannen met een werkende partner. De relatie tussen werkstatus en uren in sociale vrijetijdsactiviteiten wordt dus genuanceerd door kenmerken van de partnerstatus.

Evenzo toont tabel 3 dat mannen en vrouwen in beide landen in de leeftijdsgroep 55 tot 64 jaar de meeste tijd besteden aan sociale vrijetijdsactiviteiten. Mensen van 65 jaar en ouder en speciaal de mensen van 75 jaar en ouder spenderen minder tijd aan deze activiteiten. De cijfers zijn echter alleen significant voor Canadese vrouwen, terwijl de bijdrage van leeftijd voor de Nederlandse vrouwen substantieel ook aanzienlijk is. Er werden in dit kader geen significante samenhangen gevonden voor opleidingsniveau. Zaterdag en zondag blijken frequent te worden gebruikt voor het realiseren van sociale vrijetijdsactiviteiten.

4.4 Factoren die de inzet in vrijwilligerswerk verklaren

Het gemiddelde aantal uren dat per dag wordt ingezet voor vrijwilligerswerk is tamelijk laag in Canada (0,17 en 0,18 voor mannen en vrouwen). Als gevolg hiervan zijn de verschillende factoren die in de MCA zijn ingebracht ook slechts zwak gerelateerd met vrijwilligerswerk. De totaal verklaarde variantie blijkt laag te zijn voor de Canadese mannen (2%) en voor de Canadese vrouwen (1%), maar hoger voor de Nederlandse mannen (7%) en vrouwen (6%).

Tabel 4: Resultaten van ANOVA/MCA analyses op het aantal uren vrijwilligerswerk per dag: 45-plussers in Canada en Nederland

	Canadese mannen		Canadese vrouwen		Nederlandse mannen		Nederlandse vrouwen	
	Gem. ^a	F	Gem. ^a	F	Gem. ^a	F	Gem. ^a	F
<i>Typologie van leefvormen</i>		1,639		1,890~		0,560		1,959~
Zonder partner, betaald werk	0,07		0,01		0,36		-0,25	
Met partner, beide betaald werk	0,09		0,11		0,44		0,31	
Met partner, R betaald werk, partner geen betaald werk	0,14		0,12		0,35		0,06	
Met partner, R geen betaald werk, partner betaald werk	0,23		0,20		0,53		0,49	
Met partner, beide geen betaald werk	0,24		0,19		0,54		0,41	
Zonder partner, geen betaald werk	0,17		0,25		0,14		0,70	
<i>Leeftijdscohorten</i>		1,847		1,141		0,754		1,258
45-54 years	0,13		0,22		0,26		0,65	
55-64	0,16		0,19		0,45		0,31	
65-74	0,26		0,13		0,65		0,41	
75 >	0,13		0,10		0,49		0,23	
<i>Opleidingsniveau</i>		9,233**		4,408*		1,629		2,733~
Laag	0,24		0,23		0,46		0,36	
Midden	0,15		0,18		0,57		0,37	
Hoog	0,06		0,11		0,26		0,78	
<i>Dag van de week</i>		0,607		1,128		2,052~		1,442
Zondag	0,14		0,17		0,21		0,12	
Maandag	0,16		0,17		0,68		0,67	
Dinsdag	0,21		0,25		0,68		0,52	
Woensdag	0,20		0,20		0,11		0,58	
Donderdag	0,17		0,18		0,41		0,40	
Vrijdag	0,10		0,14		0,65		0,18	
Zaterdag	0,17		0,11		0,13		0,59	
<i>N</i>		1951		2162		383		422
Gemiddeld aantal uren vrijwilligerswerk per dag ('grand mean')		0,17		0,18		0,43		0,44
<i>R²</i>		0,02		0,01		0,07		0,06

~ = $p < 0,10$; * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$ ^a Gemiddelde gecorrigeerd voor de andere onafhankelijke variabelen.

BRON: MTUS Canada, 1998 & Nederland, 2000

Voor de Canadese en Nederlandse mannen met partners lijkt de verwachting dat niet (meer) werkenden gemiddeld meer tijd investeren in vrijwilligerswerk dan werkenden ten dele onderbouwd te worden. Maar de niet (meer) werkende mannen zonder partners besteden wel erg weinig tijd aan vrijwilligerswerk. Deze relaties zijn niet significant. Niet werkende vrouwen in Canada en Nederland leveren een gemiddeld hogere bijdrage aan het vrijwilligerswerk gemeten in uren per dag dan de werkende vrouwen. In contrast tot de situatie bij de mannen, zijn het vooral de niet (meer) werkende vrouwen zonder partner die in verhouding veel tijd besteden aan vrijwilligerswerk. Deze relatie is voor de vrouwen zwak significant.

Bezien naar leeftijd lijken de vrouwen in het cohort 45 tot 54 jaar meer vrijwilligerswerk te verrichten dan oudere respondenten. De samenhang die werd verwacht – oudere respondenten verrichten meer vrijwilligerswerk dan jongere cohorten – wordt niet onderbouwd.

Een belangrijke verklarende factor in deze context betreft het opleidingsniveau. Ondervraagden met een laag opleidingsniveau in Canada spenderen significant meer tijd aan vrijwilligersactiviteiten (mannen 0,24 en vrouwen 0,23 uur) dan hoger opgeleiden in Canada (mannen 0,06 en vrouwen 0,11). In contrast hiermee toont tabel 4 dat mannen in Nederland met een middelbaar opleidingsniveau en vrouwen met een hoog opleidingsniveau de meeste tijd besteden aan vrijwilligerswerk; een en ander wijst op verschillende mechanismen die in beide landen herkenbaar zijn inzake de tijd te besteden aan vrijwilligerswerk.

Ook de dag van de week is substantieel, maar niet significant gerelateerd aan vrijwilligerswerk: over het algemeen zijn maandag, dinsdag, woensdag en donderdag favoriet onder de vrijwilligers van 45 jaar en ouder.

5. Discussie

De gegevens die hier werden gepresenteerd toonden aan dat zowel een doorsnee Canadese als een Nederlandse man en vrouw van 45 jaar of ouder een substantieel deel van het wekelijks tijdsbudget in sociale vrijetijdsactiviteiten steekt, dat wil zeggen in deelname aan clubs, verenigingen en organisaties en/of in het ontmoeten van vrienden en bekenden in een café of restaurant of nog ergens anders. Het aantal uren dat gemiddeld per dag wordt besteed aan verschillende soorten van vrijwilligerswerk is lager, vooral in Canada. Het tijdsbestedingspatroon inzake vrijwilligerswerk in Canada komt aardig overeen met dat in Australië (Hook, 2004). Deze gegevens lopen verder parallel aan de onderzoeksuitkomsten van Van Willigen (2000): de overgrote meerderheid van de vrijwilligers investeert slechts een zeer beperkt aantal uren per dag in vrijwilligerswerk. We hebben in deze studie bewust afgezien van een analyse van activiteiten die worden uitgevoerd ter ondersteuning van familieleden. Het betrekkelijk gering aantal uren dat per dag wordt ingezet voor vrijwilligerswerk mag dan ook niet worden verward met de tijd die daarnaast mogelijk wordt ingezet voor allerlei taken van informele ondersteuning van familieleden en vrienden. Als we echter de tijd besteed aan sociale vrijetijdsactiviteiten en aan vrijwilligerswerk sommeren, dan kan geconcludeerd worden dat het smeden en onderhouden van sociale contacten via positieve sociale interacties een belangrijk aspect vormt van het leven van

mensen van 45 jaar en ouder zowel in Nederland als in Canada. We hebben hier een punt van grote onderlinge vergelijkbaarheid.

In dit artikel werd tevens ingegaan op de factoren die de sociale tijdsbesteding van mensen van 45 jaar en ouder beïnvloeden. Tot deze factoren behoort allereerst de tijd die wordt doorgebracht op de arbeidsmarkt, en deze tijd blijkt in beide landen omvangrijker te zijn voor mannen dan voor vrouwen. Hierbij moet nog worden aangetekend dat de Nederlandse vrouwen van 45 jaar en ouder een duidelijker lager gemiddeld aantal uren actief zijn op de arbeidsmarkt dan de Canadese vrouwen. Voor een deel valt dit toe te schrijven aan het feit dat veel Nederlandse vrouwen parttime werken. Daarnaast zijn er ook relatief veel Nederlandse vrouwen die niet actief zijn op de arbeidsmarkt, terwijl hun partners wel betrokken zijn bij betaalde arbeid. Sekse bleek, zoals verwacht, significant gerelateerd te zijn aan tijd besteed in sociale vrijetijdsactiviteiten: vrouwen in Canada en Nederland besteden daaraan meer tijd dan mannen.

Voor vrijwilligerswerk bleek niet de sekse, maar het land doorslaggevend te zijn: Nederlanders in de onderzochte leeftijdsgroepen besteden daaraan meer tijd dan Canadezen. Deze uitkomst is in contrast met onze verwachting dat mensen in Canada vanwege het minder genereuze socialezekerheidsstelsel meer tijd zouden besteden aan vrijwilligerswerk. Ter verklaring zou dan kunnen worden gewezen op het feit dat Nederlandse mannen en vooral vrouwen van 45 jaar en ouder meer tijd beschikbaar hebben voor vrijwilligerswerk omdat ze gemiddeld minder arbeidsuren per week maken en vaker via vroegtijdige pensioenregelingen het arbeidsproces verlaten. Ter verklaring kan ook worden gewezen op de samenlevingsstructuur, die maakt dat vrijwilligerswerk in Nederland deels nog rust op oude instituties van het maatschappelijk middenveld, bijvoorbeeld op de verzuilde vrijwilligersorganisaties zoals die binnen de kerken werden opgebouwd. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de nog altijd zeer aanwezige Vereniging de Zonnebloem, van oorsprong een Rooms-katholieke instelling, met thans bijna 40.000 vrijwilligers.

De verwachte rechtlijnige samenhang tussen werkstatus en aantal uren in vrijwilligerswerk bleek een te simpele veronderstelling: nuances naar partnerstatus dienen in de beschouwing te worden meegenomen.

Het aantal uren per dag besteed aan sociale vrijetijdsactiviteiten vertoont een duidelijke samenhang met de typologie: een werkende respondent met partner besteedt minder tijd aan sociale activiteiten dan anderen, zoals verwacht, met uitzondering van de Nederlandse vrouwen. Nederlandse vrouwen die werken besteden in het algemeen meer tijd aan deze sociale activiteiten dan niet werkende vrouwen (niet significant). De niet werkenden besteden over het algemeen meer tijd aan vrijwilligerswerk dan de werkenden in beide landen. Deze uitkomst ondersteunt – tot op zekere hoogte – het gestelde in de ‘activity theory’, namelijk dat niet meer werkenden vrijwilligerswerk op zich nemen als een substituut voor het werkende leven en om zodoende een gevoel van nuttige inzetbaarheid te continueren (Havighurst, Neugarten & Tobin, 1964).

Voor het meer in detail ontrafelen van de factoren die van belang zijn voor sociale activiteiten en vrijwilligerswerk, onderzochten we de betekenis van de ontwikkelde typologie, in samenhang met andere determinanten. De uitkomsten van de MCA-analyses toonden dat leef-

tijd, in samenhang met landenverschillen, een belangrijke determinant is van tijd besteed aan sociale vrijetijdsactiviteiten. In Canada is het vooral de groep van 45 tot 64 jaar die intensief is geïnvolveerd in sociale activiteiten terwijl dit in Nederland opgaat voor de deels overlappende groep van 55 tot 74 jaar. In beide landen geldt echter dat de mannen en vrouwen in de leeftijd van 55 tot 64 jaar de topscorers zijn in deze sector van activiteiten. Dat deze laatstgenoemde leeftijdscategorie eruitspringt kan te maken hebben met het feit dat deze leeftijdsgroep minder of misschien slechts nog marginale verantwoordelijkheden heeft voor opgroeiende kinderen en verder verwachten we dat mensen in deze leeftijdsgroep als regel nog in goede gezondheid verkeren.

Deelname aan vrijwilligerswerk is typerend voor mensen in de middenleeftijdsgroepen: voor Canadese en Nederlandse vrouwen speelt het vrijwilligerswerk zich in belangrijke mate af in de leeftijd van 45 tot 54 jaar. Mogelijk houdt dit mede verband met de sterke geïnvolveerdheid van vrouwen in allerlei activiteiten voor kinderen en jongeren. Inzet in vrijwilligerswerk door mannen in Canada en Nederland lijkt te 'pieken' in de leeftijdsgroep 65 jaar en ouder, dus na pensionering; de relatie is echter niet significant. We moeten dan constateren dat de hier gevonden leeftijdstrend slechts ten dele overeenkomt met de verwachting dat vrijwilligerswerk voornamelijk zou worden aangetroffen onder mensen in de hoogste leeftijdsgroepen. Vrijwilligersactiviteiten zijn kenmerkend voor mensen in alle leeftijdscategorieën boven 45 jaar, maar nemen gemiddeld wel in tijdsomvang af met het ouder worden (zie ook Van der Meer, 2006); dat betekent dat de leeftijdsverklaring meer van toepassing lijkt te zijn dan de verklaring op basis van de cohorthypothese.

Opleidingsniveau bleek een van de belangrijke factoren voor vrijwilligersactiviteiten te zijn. Hierbij moeten we constateren dat de mechanismen waarlangs opleiding het aantal uren vrijwilligerswerk beïnvloedt mogelijk anders zijn in Canada dan in Nederland. Lager opgeleide mannen en vrouwen zijn het meeste aantal uren betrokken bij vrijwilligerswerk in Canada, terwijl in Nederland het juist de mannen zijn met middelbare opleidingen en de vrouwen met de hoogste opleidingen die de meeste tijd hierin investeren. Voor Nederland zou een verklaring kunnen zijn dat juist de sociale netwerken en beroepsposities van mannen in midden en hogere posities hen geschikt maken om gevraagd te worden in de besturen van vrijwilligersorganisaties; het zogenaamde formele vrijwilligerswerk (Droogleever Fortuijn e.a., 2006). Voor de hoogopgeleide Nederlandse vrouwen zoeken we de verklaring in het eerder genoemde compensatiemechanisme. Die vrouwen, die mede geleid door de destijds heersende waarden en normen voorrang hebben gegeven aan zorgtaken voor het gezin boven fulltime participatie op de arbeidsmarkt, hebben hun sociale verbondenheid met de gemeenschap willen vormgeven door hun capaciteiten in te zetten voor intensieve participatie in allerlei vormen van vrijwilligerswerk (vooral vrijwilligerswerk dat kon worden geregeld tijdens de schooluren van de kinderen). Dezelfde samenhang tussen opleidingsniveau en vrijwilligerswerk van Nederlandse vrouwen werd ook gevonden in het onderzoek van Van den Broek e.a. (2004) en past binnen onze verwachting ter zake.

De opvallende betrokkenheid van lager opgeleide mannen en vrouwen in Canada bij het vrijwilligerswerk kan inderdaad toegeschreven worden aan hun participatie in allerlei prakti-

sche vormen van hulp en ondersteuning via sociale groeperingen en organisaties in de directe woonomgeving. Deze vrijwilligersactiviteiten komen vaak voort uit de onmiddellijk gevoelde noodzaak om mensen in de eigen gemeenschap te ondersteunen, speciaal in die gevallen waar – door de omvang en de geïsoleerde ligging van de vele kleine rurale gemeenschappen – formele hulp en voorzieningen de facto afwezig zijn. Recent onderzoek van Fast en de Jong Gierveld (te verschijnen) heeft uitgewezen dat mensen in deze rurale Canadese gemeenschappen tot op hoge leeftijd in het vrijwilligerswerk betrokken zijn. Dit geldt met name in rurale gemeenschappen, waar veel van de jongeren zijn gemigreerd naar de grote steden, waar het aandeel van de ouderen zeer hoog is, waar de werkloosheid hoog is en de afstand tot voorzieningen zeer groot is (Rozanova, Dosman & de Jong Gierveld, te verschijnen). Door vele betrokkenen wordt aldaar dan ook opgemerkt dat hun inzet voor vrijwilligerswerk nog maar met moeite als ‘vrijwillig’ kan worden aangemerkt.

Het smeden van en onderhouden van sociale banden met anderen is van groot belang voor de mannen en vrouwen zonder partner. De gegevens van dit onderzoek toonden aan dat speciaal deze categorie mannen en vrouwen veel tijd investeerde in allerlei vormen van sociale vrijetijdsactiviteiten, zoals verwacht. Daarbij bleek verder dat voor mensen zonder partners het beroepsmatig arbeidzaam zijn ook geen restrictie vormde om intensief deel te nemen. Misschien dat het werkzaam zijn, onder andere via de daar aangegane sociale contacten, ook een extra mogelijkheid biedt voor de realisering van sociale vrijetijdsactiviteiten. In een beroep werkzame mensen zonder partner hebben gemiddeld een betere financiële positie dan niet-werkende mannen en vrouwen zonder partners en daarmee meer mogelijkheden voor het ontmoeten van collega's, vrienden en bekenden in een restaurant of andere uitgaansgelegenheid. Overigens behoren de niet (meer) werkende mannen en vrouwen zonder partners in Canada tot de groep die zeer veel tijd investeert in sociale vrijetijdsactiviteiten.

De positie van de niet (meer) werkende mannen met partners, zo bleek uit dit onderzoek, moet genuanceerd worden benaderd. Het valt te verwachten dat niet (meer) werkende mannen in de ‘legenestfase’ van de levensloop zijn aangekomen en – wanneer de partner nog beroepsactief is – in principe veel tijd beschikbaar hebben die ingezet kan worden in sociale vrijetijdsactiviteiten en vrijwilligerswerk. De gegevens van ons onderzoek toonden echter een andere uitkomst: niet (meer) werkende mannen met werkende partners spenderen een tamelijk laag aantal uren in sociale activiteiten vergeleken met anderen. Dit gaat met name op voor de Nederlandse mannen. Dit zou gekoppeld kunnen zijn aan een slechte gezondheidssituatie van niet werkende mannen; onze gegevens laten nader onderzoek hiernaar niet toe. Anderzijds kan in dit verband worden gewezen op de initiatieven tot sociale contacten zoals die herkenbaar zijn onder vrouwen conform hun rol als ‘kinkeepers’. Deze initiatieven worden klaarblijkelijk ingezet voor de sociale tijdsbesteding van het koppel. Zo zagen we dat niet werkende mannen met een niet werkende partner meer tijd investeren in sociale vrijetijdsactiviteiten dan niet werkende mannen met werkende partners, zoals verwacht. Het zouden de initiatieven van de vrouw kunnen zijn, voorzover gericht op sociale contacten met kinderen, kleinkinderen of vrienden, die het gedrag van het koppel tezamen richten op meer sociale activiteiten dan gerealiseerd worden door koppels waarvan de man niet en de vrouw wel werkt. Samenvattend kunnen we con-

cluderen dat het gebruik van de typologie ons inzicht in de processen van tijdsallocatie inzake sociale vrijetijdsactiviteiten en vrijwilligerswerk heeft verrijkt.

Ons onderzoek wordt gekenmerkt door een aantal methodologische beperkingen, waarmee rekening moet worden gehouden bij de interpretatie van de uitkomsten. Zo werden we gehandicapt door het feit dat de steekproefomvang van het Nederlandse Tijd Besteding Onderzoek aanzienlijk geringer is dan van het Canadese onderzoek. Daardoor was speciaal de Nederlandse steekproef van 45-plussers tamelijk beperkt in omvang en konden substantieel interessante samenhangen in de analyses moeilijk tot significante verbanden worden herleid. Verder ligt altijd een aantal beperkingen in het gebruik van een internationaal vergelijkende dataset, zelfs als deze geharmoniseerd kan worden aangeleverd. In ons onderzoek bleek het aantal variabelen dat uiteindelijk beschikbaar kwam voor vergelijking beperkt. We hopen dat de volgende ronde van geharmoniseerde MTUS-data mogelijkheden biedt voor de vergelijking van een grotere set van variabelen. Ten tijde van ons onderzoek, en zelfs bij de afsluiting van het onderzoek in het voorjaar van 2007, waren de laatste gegevens van de respectievelijke tijdbestedingsonderzoekingen in Canada en Nederland nog niet verwerkt in de MTUS-data. Recente ontwikkelingen konden daarom niet meegenomen worden in de analyses. Dit geldt bijvoorbeeld de tijd besteed aan beroepsarbeid, die in de periode 1998 tot 2004 in Canada (Livingstone, 2005) is toegenomen, evenals in Nederland.

Noten

1. De eerste auteur is emeritus hoogleraar, Faculteit Sociale Wetenschappen, Vrije Universiteit, Amsterdam en tevens als Honorary Fellow verbonden aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI), Postbus 11650, 2502 AR Den Haag. E-mailadres: gierveld@nidi.nl. Donna Dosman en Janet Fast zijn verbonden aan de Universiteit van Alberta, Departement Human Ecology, Edmonton, Canada. Donna Dosman is senior onderzoeker en Janet Fast is aldaar als hoogleraar werkzaam. De drie onderzoeksters werken reeds verschillende jaren samen in het programma 'Hidden Costs, Invisible Contributions'.
2. Het internationaal vergelijkend onderzoeksprogramma 'Hidden Costs, Invisible Contributions' richt zich vooral op de inter- en intragenerationele uitwisselingen van hulp en steun van oudere mensen en van mensen met een handicap.
3. In dit verband moet worden opgemerkt dat de gemiddelde uren hier vermeld zoals doorgebracht in sociale vrijetijdsactiviteiten en in vrijwilligerswerk, zijn gebaseerd op de gegevens van mensen die wel en niet zijn betrokken bij deze activiteiten. Uiteraard is het gemiddeld aantal uren dat wordt geïnvesteerd in beide typen van activiteiten hoger wanneer alleen de daadwerkelijk actieven zouden zijn meegerekend.

Literatuur

- Ajrouch, K., Blandon, A.Y. & Antonucci, T.C. (2005). Social networks among men and women: The effects of age and socioeconomic status. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 60B, S311-S317.
- Bekkers, R. (2000). Kerklidmaatschap en participatie in vrijwilligerswerk: Een kwestie van psychologische dispositie of sociale organisatie? *Sociologische Gids*, 4, 268-292.

- Broek, A. van den & Breedveld, K. (red.). (2004). *Trends in time. The use and organization of time in the Netherlands, 1975-2000*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broese van Groenou, M. (2007). Deelname aan activiteiten. In T. van Tilburg & J. de Jong Gierveld (red.), *Zicht op eenzaamheid: achtergronden, oorzaken en aanpak* (pp. 60-64). Assen: Van Gorcum.
- Brown, W.M., Consedine, N.S. & Magai, C. (2005). Altruism relates to health in an ethnically diverse sample of older adults. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 60B, P143-P152.
- Carstensen, L.L. (1995). Evidence for a life-span theory of socioemotional selectivity. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 151-156.
- Chambré, S.M. (1984). Is volunteering a substitute for role loss in old age? An empirical test of activity theory. *Gerontologist*, 24, 292-298.
- Cheal, D. & Kampen, K. (1998). Poor and dependent seniors in Canada. *Ageing and Society*, 18, 147-166.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley: University of California Press.
- Droogleever Fortuijn, J. & Meer, M.J. van der (2006). Gender and voluntary work in late adulthood in rural communities in the Netherlands. *GeoJournal*, 65, 381-392.
- Dykstra, P.A. (1990). *Next of non-kin. The importance of primary relationships for older adults' well-being*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Dykstra, P.A. & Jong Gierveld, J. de (1999). Differentiële kansen op eenzaamheid onder ouderen. De betekenis van type partnerrelatie, partnersgeschiedenis, gezondheid, sociaal-economische positie en sociale relaties. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 30, 212-225.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: University Press.
- Fast, J.E. & Jong Gierveld, J. de (te verschijnen). Ageing, disability and participation. In N.C. Keating (Red.), *A good place to grow old? Critical perspectives on rural ageing*. Bristol, United Kingdom: The Policy Press.
- Gauthier, A.H., Gershuny, J. & Fisher, K. (2003). *Multinational time use study: User's guide and documentation*. University of Essex: Institute for Social and Economic Research.
- Ginn, J. & Fast, J.E. (2006). Employment and social integration in midlife: Preferred and actual time use across welfare regime types. *Research on Aging*, 28, 669-690.
- Havighurst, R.J., Neugarten, B.L. & Tobin, S.S. (1964). Disengagement, personality and life satisfaction in the later years. In P.F. Hansen (red.), *Age with a future: Proceedings of the Sixth International Congress of Gerontology, Copenhagen, 1963* (pp. 419-425). Philadelphia, PA: F.A. Davis Company.
- Hook, J.L.H. (2004). Reconsidering the division of household labor: Incorporating volunteer work and informal support. *Journal of Marriage and the Family*, 66, 101-117.
- Jong Gierveld, J. de & Perlman, D. (2006). Long-standing nonkin relationships of older adults in the Netherlands and the United States. *Research on Aging*, 28, 730-748.
- Josselson, R. (1996). *The space between us. Exploring the dimensions of human relationships*. Thousand Oaks: Sage.

- Kalmijn, M. (2002). Sociologische analyses van levensloopeffecten: een overzicht van economische, sociale en culturele gevolgen. *Bevolking en Gezin*, 31(3), 3-46.
- Knulst, W. & Eijck, K. van (2003). Old soldiers never die. Op zoek naar een verklaring voor de disproportionele vergrijzing van het vrijwilligerscorps in Nederland tussen 1985 en 2000. *Mens & Maatschappij*, 78, 158-178.
- Livingstone, D.W. (2005). Basic findings of the 2004 Canadian learning and work survey. Paper presented at the *Future of lifelong learning and work conference*, Toronto, June 20, 2005.
- Meer, M. J. van der (2006). Productivity among older people in The Netherlands: Variations by gender and the socio-spatial context in 2002-03. *Ageing & Society*, 26, 901-923.
- Pinquart, M. & Sörenson, S. (2001). Gender differences in self-concept and psychological well-being in old age: A meta-analysis. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 56B, P195-P213.
- Rozanova, J., Dosman, D. & Jong Gierveld, J. de (te verschijnen). Fostering inclusion in rural communities. In N.C. Keating (red.), *A good place to grow old? Critical perspectives on rural ageing*. Bristol, United Kingdom: The Policy Press.
- Stevens, N.L., Martina, C.M.S. & Westerhof, G.J. (2006). Meeting the need to belong: Predicting effects of a friendship enrichment program for older women. *The Gerontologist*, 46, 495-502.
- Tilburg, T. van, Jong Gierveld, J.de, Lecchini, L. & Marsiglia, D. (1998). Social integration and loneliness: A comparative study among older adults in the Netherlands and Tuscany, Italy. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15, 740-754.
- Tilburg, T. van & Jong Gierveld, J. de (2007). *Zicht op eenzaamheid; achtergronden, oorzaken en aanpak*. Assen: Van Gorcum.
- Timmer, E. (2000). *Antizipationen von Gewinn, Fortsetzung des Status Quo und Verlust; eine Untersuchung über persönliche Zukunftsbezüge in der zweiten Lebenshälfte*. Nijmegen University Press.
- Väänänen, A., Buunk, B.P., Kivimäki, M., Pentti, J. & Vahtera, J. (2005). When it is better to give than to receive: Long-term health effects of perceived reciprocity in support exchange. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 176-193.
- Vroom, B. de & Guillemard, A-M. (2002). From externalization to integration of older workers: Institutional changes at the end of worklife. In J.G. Andersen & P.H. Jensen (red.), *Changing labour markets, welfare policies and citizenship* (pp. 183-208). Bristol, United Kingdom: The Policy Press.
- Wheeler, J.A., Gorey, K.M. & Greenblatt, B. (1998). The beneficial effects of volunteering for older volunteers and the people they serve: A meta-analysis. *International Journal of Aging and Human Development*, 47, 69-79.
- Willigen, M. van (2000). Differential benefits of volunteering across the life course. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 55B, S313-323.